

Səriyyə Hüseynli
Azərbaycan Dillər Universiteti

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ İNCƏSƏNƏT NÜMUNƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN PEDAQOJİ VƏ PSIXOLOJİ ƏSASLARI

Açar sözlər: *ibtidai siniflər, incəsənət nümunələri, təlim prosesi, estetik dünyagörüşü*

Keywords: *primary school, examples of art, learning process, aesthetic outlook*

Ключевые слова: *начальные классы, образцы искусства, учебный процесс, эстетическое мировоззрение*

İbtidai siniflərdə incəsənət nümunələrindən istifadənin aktuallığını özündə ehtiva edən "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda təhsil sisteminin başlıca vəzifələrindən biri milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli kadrlar hazırlamaqdır. İctimai inkişafın keçid mərhələsində insanların həyatda öz yerini axtarıb tapmaq səyi təhsilin humanistləşdirilməsini, estetik dəyərlərin, incəsənətin və milli-mənəvi dəyərlərin yüksək səviyyədə təbliğ edilməsini tələb edir [1].

İncəsənət nümunələrinin məktəb həyatına daxil edilməsi bir sıra amillərlə şərtləşir. Birinci amil odur ki, incəsənət nümunələrindən təlim prosesində istifadə edilməsi sosial xarakter daşıyır. Bəşəriyyətin mənəvi təcrübəsi, əsasən, incəsənət vasitəsi ilə nəsil-dən-nəslə ötürülür və onların arasında əlaqə yaradır. Xalqın mənəvi ənənələrini ifadə edən incəsənət nümunələri gənc nəsli neqativ təsirlərdən qoruyaraq, onları zorakılığı, qəddarlığı, millətçilik fikirlərini təbliğ edən və mənəviyyatına zərbə vuran mediadan qoruyur, aqressiv davranışın qarşısını alır.

İkinci amil, dünyanı rəşional izah edilməsində məhdudiyyətlərin dərk edilməsi insanlara yalnız "bilik, bacarıq və qabiliyyət" daşıyıcısı kimi yox, həmçinin şəxsiyyətin formalaşmasında incəsənətin motivasiyaedici funksiyasının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Üçüncü pedaqoji amil isə ondan ibarətdir ki, incəsənət uşağa vahid dünya mənzərəsini yaratmağa kömək edir ki, bu da ona geniş həyat şəraitində baş verən hadisələri dərk etməyə, müəyyən qərar qəbul etməyə imkan verir.

Müasir dövrdə təlimin inkişafetdirici, nəticəyönlü xarakter daşması onun əsas üç funksiyası yerinə yetirməsini və bunların təlim-tərbiyə prosesində nəzərə alınmasını zəruri edir:

- pedaqoji – buraya şagirdin təlimlə bağlı inkişafına təsir göstərən amilləri: mikromühiti, kommunikasiyaları, şəxsi təcrübə və metodları;
- psixoloji – buraya təlim nəticələrinin mənimsənilməsini təmin edən şagirdlərin psixoloji imkanları: səyi, marağı, xarakterik xüsusiyyətləri;
- sosial – buraya əxlaq, əmək, elm, incəsənət, din və s. ilə əlaqədar bilik və bacarıqların verilməsi daxildir [6, s.623].

Hazırda ümumtəhsil müəssisələrində incəsənət nümunələri əsasən, "Təsviri incəsənət", "Musiqi" dərsləri və digər fakultativ məşğələlər vasitəsi ilə həyata keçirilir. Müşahidələr göstərir ki, digər dərslərdə də incəsənət nümunələrindən istifadə edilməsi şagirdlərdə təlimə böyük maraq oyadır. Son zamanlar müxtəlif növ təhsil müəssisələri (liseylər, gimnaziyalar) incəsənətin tədrisi üçün əlverişli şərait yaradır.

Bu mövzu haqqında A.M.Həsənov və Ə.M.Ağayevin fikirləri olduqca dəyərlidir. Onlar qeyd edirlər ki, təbiət və cəmiyyət gözəlliklərini müxtəlif təzahür formalarında duymaq, qavramaq, düzgün başa düşmək, sevmək, qiymətləndirmək, həyatı gözəllik qanunları əsasında qurmaq prosesi estetik tərbiyə adlanır və bu proses məqsədyönlü, mütəşəkkil şəkildə həyata keçirilir. Estetik təfəkkürün tərbiyəsi vasitəsi ilə şagirdlər həqiqəti dərk etməyə istiqamətləndirilir, onların hiss və təxəyyülünə təsir edilir, həyatda tipik olan cəhətlərin dərk olunmasına, insanlara, hadisələrə, əşyalara münasibət yaradılır.

Estetik təfəkkürün tərbiyə olunması şagirdləri yaradıcılığa alışıdır və incəsənətin müxtəlif sahələrində onların yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir, təbiətə qayğı ilə yanaşmağı, onun gözəlliyindən zövq almağı öyrədir. Estetik təfəkkür tərbiyəsi insanların özünə bəxş etdiyi sevinci qiymətləndirməyə, bu sevincə nail olmaq üçün insanın həmişə öz ümumi mədəniyyətini yüksəltməyə, öz qabiliyyət və istedadını inkişaf etdirməyə xidmət edir [4, s.397]. Bu baxımdan hələ kiçik yaşlarından uşaqlarda estetik zövqü inkişaf etdirmək üçün müxtəlif janrda musiqi əsərlərini dinləmək, dərk etmək, rəsm əsərlərinə baxıb onları təhlil etmək, qiymətləndirmək, onlardan zövq almağı bacarmaq, fiqurlar və modellər düzəltmək, həmçinin öz qabiliyyətlərini nümayiş etdirməyə imkan yaratmaq ibtidai sinif müəlliminin ümdə vəzifəsidir.

Bu sahədə dəyərli araşdırmalar aparmış prof. V.C.Xəlilov incəsənətə bu cür tərif verir: "İncəsənət ictimai şüur formasıdır. Bəşəriyyətin yaratdığı mənəvi mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsidir. Müxtəlif təbiət lövhələrini, ictimai həyat hadisələrini, insani münasibətləri müvafiq janrlar, bədii obrazlar vasitəsi ilə əks etdirir. Əlbəttə, bütün bunlar ayrı-ayrı incəsənət növlərinin istifadə vasitələri ilə mümkün olur. Musiqidə səslər, ritmlər, ədəbiyyatda sözlər, rəssamlıqda rənglər, heykəltəraşlıqda daş, gil, dəmir və formalar, forma çalarları ayrı-ayrı sənətkarların ustalığı, peşə məharətilə öz işini görür. ...Estetikaya, estetik tərbiyəyə və incəsənətşünaslığın əsaslarına həsr edilmiş kitablarda göstərilir ki, bizim günlərə gəlib çatan incəsənətin daha geniş yayılan aşağıdakı növləri vardır:

1. Dekorativ-tətbiqi incəsənət.
2. Memarlıq.
3. Tətbiqi incəsənət.
4. Musiqi.
5. Bədii ədəbiyyat.
6. Xoreoqrafiya.
7. Teatr.
8. Kino.
9. Bədii fotoqrafiya" [5, s.178-179].

Müəllifin fikirlərindən bəhrələnlərək tədqiqat prosesində ibtidai siniflərdə incənətin müxtəlif nümunələrindən istifadə etməklə təlimin keyfiyyətinə nə dərəcədə təsir edəcəyini araşdırmağa qərar verdik.

H.H.Əhmədov və N.E.Zeynalova humanist tərbiyə ideyasına önəm verərək yazırlar: “XXI əsr insan əsridir. Belə olmazsa, bəlkə də bəşər sivilizasiyası məhv olar. Bunun qarantı tərbiyəedici və humanistləşdirici məktəbdir. Tərbiyənin daha da humanistləşdirilməsi üçün demokratik yeniliklərlə bağlı aşağıdakı innovasiya prosesləri diqqət mərkəzində olmalıdır:

- məktəbin məqsədlərinin təlimin şəxsiyyət tərbiyəsinə istiqamətlənməsi;
- ibtidai siniflərdə şagirdlərin hərtərəfli və tam inkişafına nail olmaq;
- uşağın, müəllimin və valideynlərin arzu və tələbatlarının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təlimin differensiallaşması;
- uşaqların marağına yüksək pedaqoji diqqət;
- uşaqların həyat fəaliyyətinin təşkili üçün diaqnostik, korreksiyaedici, variativ diqqətliliyin birləşməsi;
- təlimin bütün pillələrində fəal vətəndaş şəxsiyyətinin özünü göstərməsi və özünü nizamlaması üçün şəraitin yaradılması.

Təcrübə göstərir ki, humanist tərbiyə ideyasına, hər şeydən əvvəl, oyun, teatrlaşdırılmış situativ yaradıcı tərbiyə işləri, yəni, dərslər-tamaşalar, dərslər-konsertlər, hansısa tədbirlərin keçirilməsi, rinqlər, rollu oyunlar, folklor bayramları və s. daha çox uyğundur [3, s.331-332].

Problem üzrə pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatı araşdırarkən Qardnerin nəzəriyyəsi də diqqətimizi cəlb etdi. İntellektin çoxşaxəli nəzəriyyəsi birinci dəfə 1983-cü ildə amerikalı Q.Qardnerin “Əqlin strukturu: intellektin çoxşaxəli nəzəriyyəsi” kitabında şərh edilmişdir. Onun fikrincə insan yalnız ümumi intellektə deyil, bununla yanaşı müstəqil qabiliyyətlərə malikdir. Müəllifin fikrincə verbal-linqvistik, musiqi-ritmik zəka, məntiqi və riyazi zəka, vizual-məkan zəkası, motor-hərəkəti zəka, şəxsiyyətlərarası zəka, şəxsiyyətdaxili zəka və təbiətşünas zəka intellektin meyarlarıdır. Sözsüz ki, ibtidai sinif şagirdlərinin təlimi prosesində Q.Qardner nəzəriyyəsinə istinadən hər bir şagirdin hansı incəsənət növünə meyilli olması aşkar edilməli və ona müvafiq tapşırıqlar verilməlidir [7].

Ə.S.Bayramov və Ə.Ə.Əlizadə qeyd etmişlər ki, son iyirmi ildə ibtidai siniflərdə təlim proqramının mənimsənilməsində çətinlik çəkən uşaqların sayı çoxalıb. Səbəb çoxdur, lakin bunlardan ən əsası psixi inkişafın zəifləməsidir. Valideynlər bu səbəbdən repititorlara, psixoterapevtlərə müraciət edirlər. Aparılan təhlil göstərdi ki, müasir uşaqlar 50-60-cı illərin uşaqlarından 2-3 dəfə az hərəkət edirlər. Uşaqların psixi inkişafının geri qalmasının ən əsas səbəbi, məhz hərəkəti aktivliyin lazımi səviyyədə olmamasındadır. ... Bu gün psixologiya elminə belə faktlar da məlumdur ki, xüsusi hərəkəti çalışmaların hesabına bəzi psixi funksiyaları (diqqət, hafizə, təfəkkür) konkret olaraq inkişaf etdirmək mümkündür.

Bu məsələdə hərəkətin rol və əhəmiyyəti çox böyükdür. Hamıya yaxşı məlumdur ki, insanın öz imkanlarını həyata keçirməsi onun yorğun və ya gümrəh, xəstə, ya da sağlam olmasından asılıdır” [2, s.596]. Deyilənlərin mühüm səbəblərindən biri də uşaqların kompüter qarşısında çox oturmaları və əl telefonuna aludə olmasıdır. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, incəsənət nümunələrindən istifa-

də etməklə ibtidai sinif şagirdləri mənəvi qida, zövq, ruh yüksəkliyi əldə etməklə yanaşı, rəqslərlə, tamaşalarla da fəal olurlar. Onlar həm mənəvi və fiziki cəhətdən inkişaf edir, eyni zamanda davranışları da cəlalanır. Bütün bunlar uşaqlarda təlimə və məktəb həyatına böyük maraq yaradır, əqli, estetik və fiziki inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan da incəsənət nümunələrindən geniş istifadə etmək təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə zəmin yaradır.

Uşaqların təxəyyülünü və emosional həvəsini fəallaşdırmaq üçün dərstdə musiqinin, poetik sözün tətbiqinə maksimum diqqət yetirilməsi məqsədəuyğundur. Hər bir dərstdə söz mühüm rol oynayır. Dərsin müvəffəqiyyəti daha çox düzgün əhval-ruhiyyə yaratmaq üçün hansı sözləri tapmaqdan asılıdır. Bu işdə poetik və nəsr mətnlərindən istifadə etmək yaxşı nəticə verir. Ədəbi material dərsin dramaturgiyasını qurmağa kömək edir. Mətnlər uşaqlarda sənət dilinin xüsusiyyətləri, sənətin tarixi haqqında ilkin təsəvvürləri formalaşdırmağa kömək edir, maraqlı birliklər və üsullar tapmağa kömək edir, onlara sənət hadisələrini daha yaxşı başa düşməyə və öz əsərlərini yaratmağa kömək edir.

Müstəqil qərar vermək, yaradıcılıq nümayiş etdirmək, mövzu və üsullar seçimi etmək, həmçinin komanda ilə işləmək qabiliyyətlərini aşılamaq üçün ibtidai sinif şagirdlərinə sərbəstliyin və məkanın verilməsi zəruridir. Texnologiya dərslərində və təlimdənkənar vaxtlarda incəsənət nümunələrindən istifadə etməklə qrup və kollektiv şəkildə aparılan işlər daha uğurlu və maraqlı alınır. Təbiət materiallarından istifadə etməklə onlar həm sinif, həm də məktəbin interyeri üçün maraqlı aplikasiyalar düzəldirlər. Şagirdlər ümumi niyyətə əsaslanaraq daha gözəl əl işi düzəltməyə səy göstərirlər. Bunlar aşıyavi, süjetli və dekorativ şəkildə təqdim edilir.

Şagirdlər irihəcmli işlər gördükdə özlərini daha yaradıcı hiss edir və ətraf aləmi düşündükləri və arzuladıqları kimi təsvir edirlər. Bununla da onlar kollektivdə özlərini təsdiq etmiş olurlar. Uşaqların yaradıcılıq işləri həm özlərinə, həm ətrafdakılara, həm də təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir. Çünki onlar təlim prosesində öyrəndiklərini əl işlərində canlandırırlar. III sinifdə "Azərbaycan dili" dərindən bir fraqment təqdim edirik:

– "Uşaqlar, gəlin hamımız birlikdə çəmən şəkli çəkək. Bu çəməndə hamının sevdiyi gül olacaq".

Uşaqlar böyük kağız üzərində çəmən şəkli çəkir və hər biri sevdiyi gülü çəməndə canlandırır. Bu iş P.İ.Çaykovskinin "Güllərin valsı" musiqisinin sədaları altında aparılır. İş bitdikdən sonra uşaqlar tablonu yazı taxtasından asır və ona "Çəmən nağılı" adı verirlər.

Sonda müəllim uşaqlara müraciət edir: "Dərs xoşunuza gəldimi? Bu dərstdə nə öyrəndiniz?"

"Azərbaycan dili" dərslərində, həmçinin kino fraqmentlərindən də geniş istifadə edilir. Məsələn, II sinifdə "Xocalı müsibəti" şerini təqdim etməzdən əvvəl "Xoca" filmindən faciəni əks etdirən fraqmentlər nümayiş etdirilir, III sinifdə Üzeyir Hacıbəylinin həyat və yaradıcılığından bəhs edərkən "Üzeyir ömrü" bədii filmindən onun uşaqlığını əks etdirən kadrlar nümayiş etdirilir. IV sinifdə "Böyük həkim İbn Sina" mövzusunı təqdim edərkən "Avisenna İbn Sina" bədii filmindən insanları xəstəliyə yoluxmaqdan uzaqlaşdırmaq üçün verdiyi təklifləri yada sal-

maq və həmin səhnələri göstərmək şagirdlər üçün maraqlı olur. Bu filmlər dərs-dənkənar vaxtlarda da nümayiş etdirilir.

“Azərbaycan dili” dərslərində həmçinin teatrlardan da geniş istifadə edilmiş və bəzi seçilmiş mövzular dərsdənkənar vaxtlarda səhnələşdirilmişdir.

Məktəbdəki teatr sənətinin həyatı (teatr dərnəyi və ya həvəskar teatr kollektivi) hər zaman kiçik yaşlı şagirdlərin şəxsiyyətlərarası ünsiyyəti, sənət və həyat haqqında düşünməsi üçün geniş imkanlar açır. Müəyyən bilikləri mənimsəyərək teatr sənətini bilmək və teatr qanunlarını dərk etmək üçün bu, yaradıcı prosesdir.

Yuxarıda yazdıqlarımızla yanaşı, təlim prosesində rəssamların əsərlərinin nümayiş etdirilməsi zamanı əsas ideyanın cəmləşdiyi kompozisiya mərkəzi haqqında məlumat da verilir. Rəssamın əsas obyekti rənglə, işıqla və həcmli çəkməsi uşaqların diqqətinə cətdirilir. Şəkli çəkmək üçün rəssam çəkəcəyi predmetləri kağız və ya parça üzərində elə yerləşdirir ki, onun əsas ideyası seçilsin. Buna görə şagirdlərə müqayisə etmək üçün bir neçə şəkil göstərilir.

Bu cür müzakirələrdən sonra oyunların, tapşırıqların verilməsi məqsədə-müvafiq hesab edilir. Bunlar uşaqlarda kompozisiyanın müxtəlif variantlarını görməyi və hiss etməyi inkişaf etdirir.

Uşaqlara bir neçə mövzu təklif edilir. Bunlardan biri seçilir. Hər bir uşaq bir neçə əşya şəkli çəkərək rənglərin vasitəsi ilə öz fikrini və təəvvürünü ifadə edir. Uşaqlar şəkildə əsas obyekti təyin etməli və onun başqa detallarla əlaqəsini göstərməlidirlər.

Beləliklə, ibtidai siniflərdə incəsənət nümunələrindən istifadə etməyin psixoloji və pədaqoji baxımdan təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə müsbət təsiri aşağıdakı amillərlə izah olunur:

- a) hər bir şagirdin hansı incəsənət növünə marağının aşkar edilməsi;
- b) kreativ fəaliyyətə meyil və maraqların dəstəklənməsi;
- c) təlim prosesində incəsənət nümunələrinin fənlərin mövzuları ilə əlaqəsinin təmin edilməsi;
- ç) estetik hissələrin və qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi;
- d) mövzulara müvafiq sənət əsərlərinin təhlil və təqdim edilməsi;
- e) hər bir şagirdin marağına uyğun təqdimat keçirməsinə şəraitin yaradılması;
- ə) incəsənət nümunələrinin dəyərinin dərk edilməsi;
- f) estetik dünyagörüşünün və zövqün formalaşması;
- q) incəsənət əsərlərinin qavrama mədəniyyətinin mənimsənilməsi.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. //Azərbaycan müəllimi qəz. – 2013. № 41, 25 oktyabr.
2. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əizadə. Psixologiya. – Bakı: ÇİNAR-ÇAP – 2002. – 620 s.
3. Əhmədov H.H. və Zeynalova N.E. Pedaqogika – Bakı: Elm və təhsil, – 2016, – 456 s.
4. Həsənov A.M., Ağayev Ə.M. Pedaqogika. – Bakı: Naşir, – 2007. – 496 s.
5. Xəlilov V.C. Seçilmiş əsərləri. IX cild, – Bakı: Nərgiz, – 2013. – 264.
6. İbrahimov F.N, Hüseynzadə R.L. Pedaqogika: 2 cildə. I cild, – Bakı: Mütərcim, – 2012. – 705 s.
7. Коротко о самой теории Гарднера <https://lektsii.net/3-27234.html>

Summary

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE USE OF ART IN ELEMENTARY SCHOOL

The article reveals the pedagogical and psychological foundations for the use of art in elementary school. The author indicates the main factors for the inclusion of arts in primary school. Referring to the thoughts and ideas of teachers and psychologists, it is noted that through the use of art forms, primary school students not only receive spiritual pleasure and enthusiasm, and also become physically active through dances and performances. Their actions and behavior are polished, practiced, and also have a positive effect on the physical development of students. The work carried out in this direction has a positive effect on the quality of education. Conclusions are presented at the end of the article.

Резюме

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИДОВ ИСКУССТВА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В статье раскрываются педагогические и психологические основы использования видов искусства в начальной школе. Автор указывает основные факторы включения видов искусства в начальных классах. Ссылаясь на мысли и идеи педагогов и психологов, отмечается, что с помощью использования видов искусства учащиеся начальных классов не только получают духовное удовольствие и энтузиазм, но и становятся физически активными через танцы и представления. Их действия и поведение отшлифовываются, отрабатываются, а также положительно влияют на физическое развитие учащихся. Работа, проведенная в таком направлении положительно сказывается на качестве обучения. В конце статьи представляются выводы.

Rəyçi: dos. V.P.Bəşirov